

Nieporozumienie z odziedziczalnością

Co to znaczy, że coś wyjaśnia 90% wariancji?

Jakub Jędrusiak

19 IV 2022 r.

W psychologii można spotkać się z przytaczaniem wartości odziedziczalności. Możemy, dla przykładu, przeczytać, że wzrost jest odziedziczalny w 90% (Plomin, DeFries, McClearn, & McGuffin, 2001). Ale co to znaczy? Że z moich 170 cm wzrostu 153 cm zawdzięcam genom, a pozostałe 17 cm środowisku? To jest bez sensu. Czy odziedziczalność powie mi, czy byłem skazany na bycie niskim od początku albo czy dało się tego uniknąć? W *Genetyce zachowania* możemy przeczytać, że odziedziczalność to:

Część zmienności fenotypowej pomiędzy osobnikami, która może być przypisana różnicom genetycznym w określonej populacji (Plomin i in., 2001, s. 401).

W innym miejscu spotykamy uszczegółowienie:

Odziedziczalność to odsetek (część) wariancji fenotypowej, którą można przypisać różnicom genetycznym pomiędzy jednostkami (Plomin i in., 2001, s. 104).

Po którym następuje groźnie brzmiące ostrzeżenie:

Odziedziczalność odnosi się do wkładu genetycznego do różnic indywidualnych (wariancji), a nie do fenotypu pojedynczej jednostki (Plomin i in., 2001, s. 106).

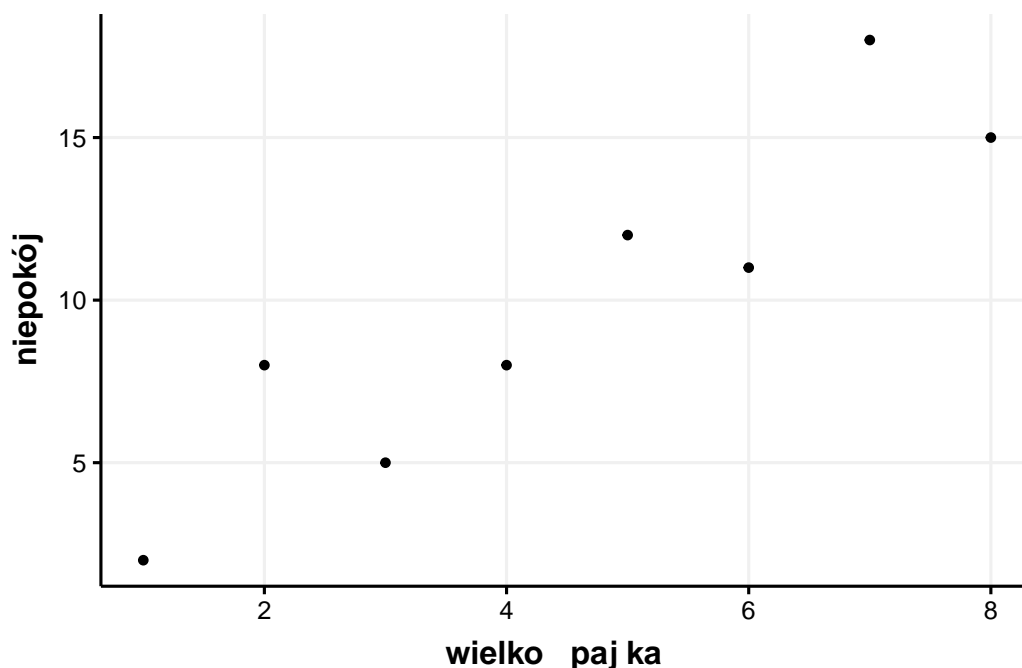
Łatwo jest zrozumieć, że istnieje jakieś nieporozumienie co do tego, czym jest odziedziczalność. Widzimy wyraźnie, że odziedziczalność nie ma oznaczać ograniczeń, jakie biologia narzuca na jednostkę, ale że jest to miara, która w jakiś sposób dotyczy całej populacji. Pojawia się tajemnicza wariancja, co powoduje mroczne skojarzenia z matematyką. Ale ciągle możemy mieć wątpliwości co do tego, co ma znaczyć, że wzrost jest odziedziczalny w 90%? Bez tła statystycznego powyższe wyjaśnienia właściwie nic nie wyjaśniają. Ale na ich podstawie możemy wyrazić myśl o wzroście tak: czynniki genetyczne wyjaśniają 90% wariancji w zakresie wzrostu w populacji. I tak dochodzimy do *clou* tego tekstu – co to znaczy, że coś wyjaśnia 90% wariancji?

Średnia jako model

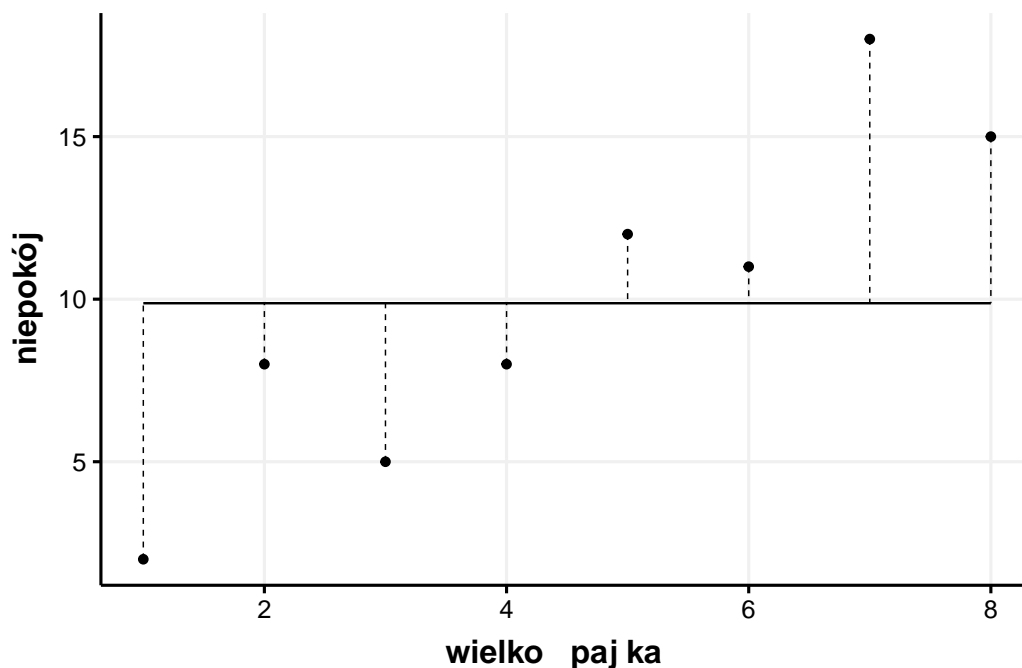
By zrozumieć sens odziedziczalności (i podobnych tworów) w kontekście wyjaśniania wariancji, musimy najpierw powiedzieć sobie coś o tym, czym jest owa tajemnicza wariancja. Wykorzystamy do tego spreparowany zbiór danych nt. związku wielkości pajaków z niepokojem odczuwanym przez obserwatorów (na podstawie: Field, Miles, & Field, 2012). Wyobraźmy sobie, że wielkość pajaka wyrażono na Międzynarodowej Skali Wielkości Pajaków, zaś niepokój mierzono kwestionariuszowo. Dane zebrano w tabeli poniżej.

wielkość pajaka	niepokój
1	2
2	8
3	5
4	8
5	12
6	11
7	18
8	15

Dla takich danych możemy policzyć całkiem sporo rzeczy. Łatwiej jest jednak zrozumieć dane, jak się je rzeczywiście widzi. Spróbujmy więc stworzyć wykres. Chcielibyśmy wiedzieć, jaki jest związek wielkości pajaka z niepokojem, jaki wywołuje.

Widzimy więc wyraźnie, że im większy pajak, tym większy lęk wywołuje. Ale z tym wnioskiem wybiegliśmy sporo w przyszłość. Zazwyczaj w pierwszym odruchu robimy coś znacznie prostszego – liczymy średnią. Średni niepokój wyniósł tutaj dokładnie 9,875. Szybkie spojrzenie w tabelę pozwala nam stwierdzić, że żaden badany takiego wyniku niepokoju nie uzyskał i niezbyt nas to dziwi. W końcu to tylko średnia, żaden prawdziwy wynik nie musi mieć dokładnie średniej wartości. Jak w znienawidzonym przez statystyków kawale o średniej liczbie nóg na spacerze z psem. Rozumiemy więc, że średnia tylko w pewnym przybliżeniu oddaje cały zbiór danych, a konkretne wartości mogą się od średniej mniej lub bardziej odchyłać. Te odchylenia możemy nanieść na wykres.

Przerywane linie pokazują nam odchylenie każdego punktu od średniej (*residual*). Dla przykładu pierwszy punkt ma wartość niepokoju 2, więc jego odchylenie to $2 - 9,875 = -7,875$. Dlaczego na minusie? Bo pierwszy punkt jest **poniżej** średniej, więc żeby przejść od średniej do wartości tego konkretnego punktu

musimy wykonać **odejmowanie**. Inny przykład – ostatni punkt ma wartość niepokoju 15, więc jego odchylenie od średniej wynosi $15 - 9,875 = 5,125$. Tutaj odchylenie jest już dodatnie, co ma sens, bo ostatni punkt jest **powyżej** średniej, więc żeby przesunąć się od wartości średniej do wartości tego punktu musimy **dodawać**. Jak widać, żeby policzyć odchylenie, wystarczy od wartości punktu odjąć średnią. Można zapisać to matematycznie:

$$S_i = x_i - \bar{x}$$

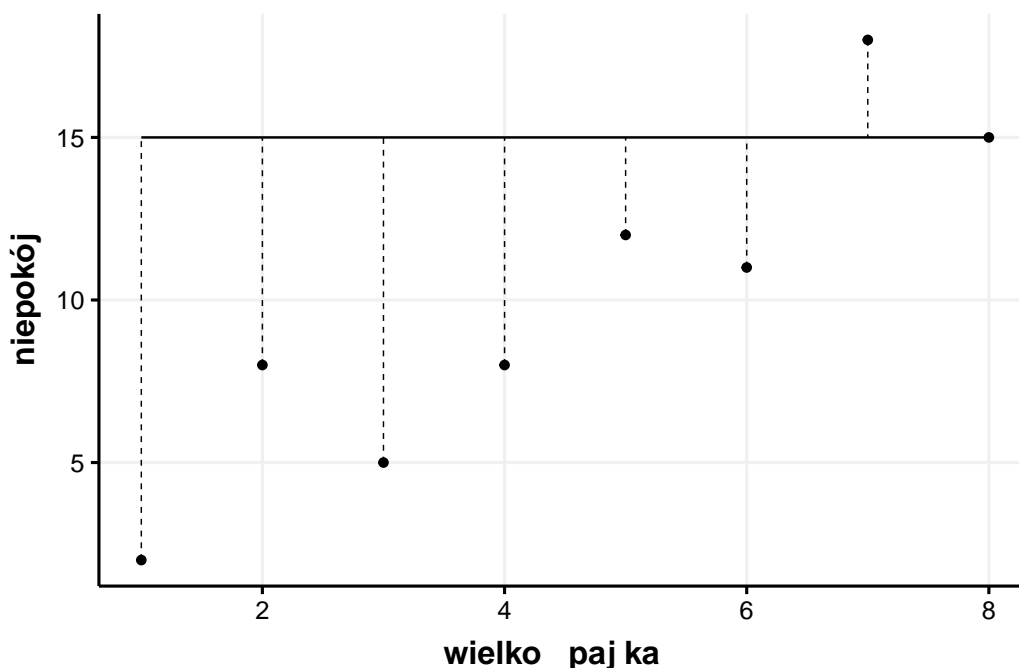
gdzie S_i to odchylenie, x_i to wartość konkretnego punktu, a $\bar{x}$ to średnia. Pozioma kreska nad czymś zawsze oznacza średnią. Dla każdego punktu moglibyśmy policzyć takie odchylenie i dopisać sobie je do tabeli.

wielkość pająka	niepokój	S_i
1	2	$2 - 9,875 = -7,875$
2	8	$8 - 9,875 = -1,875$
3	5	$5 - 9,875 = -4,875$
4	8	$8 - 9,875 = -1,875$
5	12	$12 - 9,875 = 2,125$
6	11	$11 - 9,875 = 1,125$
7	18	$18 - 9,875 = 8,125$
8	15	$15 - 9,875 = 5,125$

Średnia jest więc pewnym **modelem**, czyli służy nam jako uproszczony opis danych. Ponieważ modele są uproszczone, zawsze zawierają w sobie jakiś błąd. tym wypadku błędem jest po prostu odchylenie, które właśnie policzyliśmy.

Jakby ktoś zapytał mnie, jak duży niepokój wywołują pająki i uparł się, żeby podać mu jedną liczbę, to podałbym właśnie średnią. Dlaczego? Średnie mają tę niezwykłą właściwość, że starają się być tak bardzo na środku, tak blisko każdego punktu, jak to możliwe. Innymi słowy zwykła średnia daje nam mniejsze odchylenia niż jakakolwiek inna pojedyncza liczba. Dla przykładu, jakbyśmy stwierdzili sobie, że nie chcemy brać za model takiej brzydkiej liczby jak 9,875, a chcemy wziąć, powiedzmy, 15, to nagle okazałoby się, że odchylenia nam wzrosły. Obrazowo mówiąc, przerywane kreski na wykresie zrobiłyby się dłuższe.

Średnia gwarantuje mi, że pomyłę się tak mało, jak to tylko możliwe, czyli że sumarycznie przerywane kreski na wykresie będą tak krótkie, jak się da. Średnia jest więc modelem niedoskonałym (bo ma błąd), ale lepszym niż jakakolwiek inna pojedyncza liczba (bo ma najmniejszy błąd).

Wariancja

Potrąfimy policzyć odchylenie dowolnego punktu od średniej i wiemy, jak wyglądają te odchylenia na wykresie. Powiedziałem też, że sumarycznie średnia daje mniejsze odchylenia niż jakakolwiek inna liczba. Kusi więc, żeby odchylenia te rzeczywiście zsumować. W końcu w ten sposób wiedzielibyśmy, ile mamy błędu w modelu, czy jest go dużo, czy mało. Co więcej, poszczególne odchylenia różnią się między sobą. Fajnie więc by było policzyć średnią odchyleni. Takie średnie odchylenie powiedziałoby nam, czy ogólnie patrząc odchylenia są duże, czy niewielkie, a więc czy sama średnia jest blisko danych (dobrze je przybliża), czy może jest kompletnie od czapy (nie oddaje dobrze danych)¹.

Skuszeni matematyczną perspektywą bierzemy kalkulator w dłoń, dodajemy do siebie wartości odchyleni (co ładnie, matematycznie możemy zapisać jako $\sum S_i$, bo wielka litera sigma znaczy po prostu dodawanie)² i bardzo się dziwimy, kiedy wychodzi nam 0. Ale jak 0? W końcu sumaryczne odchylenie nie może nam wyjść 0! Chcieliśmy jakiejś dużej liczby, która da nam ogólne pojęcie o tym, jak nasze dane odchylają się od średniej, a wychodzi nam 0, tak jakby w ogóle nie było żadnych odchyleni. Po chwili jednak orientujemy się dlaczego – część odchyleni jest dodatnich, a część ujemnych, to jak się je doda, to się zerują. No tak. A średnia (jak sama nazwa wskazuje) jest dokładnie pośrodku tych danych.

To w takim razie, jak chcemy dostać to nasze ogólne odchylenie, to musimy pozbyć się minusów. Moglibyśmy je po prostu zignorować (tzn. dodawać wartości bezwzględne odchyleni $|S_i|$), ale to by przecież by ło za proste. Statystycy, chcąc utrudnić wszystkim życie³, wybrali inny sposób na pozbywanie się minusów, czyli podnoszenie do potęgi drugiej. Minus razy minus daje plus, głosi szkolna formułka. Opanowujemy więc flashbacki z liceum, zaciskamy zęby, podnosimy odchylenia do kwadratu i znowu je do siebie dodajemy. Matematycznie wyrazilibyśmy to tak:

¹Uważny Czytelnik może zwrócić uwagę, że *de facto* się powtarzam. Skoro średnia *jest* modelem, to i suma odchyleni, i średnie odchylenie mówią nam o tym samym – ile błędu jest w modelu. Jest to prawda, bo informacja jest ta sama ale nieco inna perspektywa. Można porównać do to ocen – możemy policzyć sumę wszystkich swoich ocen, a możemy policzyć swoją średnią ocen. Suma ocen nie wydaje się szczególnie potrzebną informacją, oceny sumujemy zazwyczaj po to, by policzyć średnią, ale – jak się przekonamy – gdy mówimy o wariancji sama suma też może być użyteczna.

²A będąc dokładniejszym, moglibyśmy zapisać $\sum_{i=1}^8 S_i$, co znaczy „zamiast *i* napisz 1, potem 2, potem 3 itd. aż dojdiesz do 8 (bo tyle mamy obserwacji) i to wszystko do siebie dodaj” albo bardziej matematycznie $S_1 + S_2 + S_3 + \dots + S_8$.

³Tak naprawdę mieli ku temu dobry, ale bardzo matematyczny powód. Kiedy podnosimy coś do kwadratu, to wychodzą nam na wykresach parabole, a jak wyciągamy wartość bezwzględną, to wykresy mają ostre czubki. Parabole mają tę przewagę nad ostrymi czubkami, że da się na nich wykonywać rachunek różniczkowy, a to się – wbrew pozorom! – przydaje, jak się wymyśla testy czy inne innowacje matematyczne.

$$SS_T = \sum_{i=1}^N S_i^2 = \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2$$

Za tym przerażającym zapisem kryje się prosta idea – weź wszystkie odchylenia (a mamy ich N , bo tak się oznacza liczbę zebranych obserwacji) i dodaj je wszystkie po kolei, zaczynając od 1. i na N -tym (w naszym przypadku 8.) kończąc. Po znaku równa się przypominam, co właściwie oznaczaliśmy przez S_i , czyli obserwacja odjąć średnia do kwadratu. Jak to rzeczywiście zrobimy, wyjdzie nam 190,875. Niezbyt ładna liczba, ale daje więcej satysfakcji niż 0. Tę liczbę we wzorze nazwałem SS_T , co jest skrótem od *total sum of squares*, czyli **całkowita suma kwadratów**. Jak się zastanowić, to jest to niezła nazwa, bo od razu jest praktycznie wzorem.

Ale z całkowitą sumą kwadratów jest pewien problem. Siłą rzeczy, im będzie więcej obserwacji, tym ta liczba będzie większa, nawet jeśli odchylenia będą mniejsze. 100 ciężarówek z 50 paletami każda dadzą w sumie więcej towaru, niż 1 ciężarówka z 200 paletami. Suma ocen wzrasta z każdą oceną, mimo że średnia może nawet nie drgnąć. Ale możemy sobie z tym poradzić dość łatwo – po prostu zrobmy z tego średnią. Średnia to suma dzielona przez liczbę przypadków. SS_T jest sumą kwadratów odchyłeń (w tym miejscu tekstu należy się zatrzymać i upewnić się, że rozumie się wyrażenie „suma kwadratów odchyłeń”), więc jak podzielimy ją przez liczbę obserwacji, to wyjdzie nam średnia z kwadratów odchyłeń. Prawda? No prawie, bo to znowu byłoby za proste.

Nie rozwodząc się za bardzo, bo to też jest szeroki temat, zamiast dzielić SS_T przez 8, musimy podzielić ją przez 7. Mówiąc w dużym skrócie, nas w badaniach obchodzi cała populacja. Badamy tylko (losową) próbę z tej populacji, ale tak naprawdę to o samej populacji chcemy wnioskować. Nie wystawiłem 8 osób na kontakt z dużymi i małymi pajakami, bo ciekawiły mnie te konkretne osoby, tylko dlatego, że chcę powiedzieć coś ogólnie o ludziach, o Polakach, o nastolatkach czy jakiegokolwiek innej interesującej mnie populacji. Jeśli podzielibyśmy przez 8, to wyszłaby nam średnia, która jest prawdziwa dla tej konkretnej próby, ale prawie na pewno niższa, niż ta prawdziwa, populacyjna. Ale jak podzielimy przez 7, to będziemy znacznie, znacznie bliżej prawdziwym wartościom. To da się matematycznie udowodnić, ale bez przesady, nie wszystko naraz. Ta skorygowana liczba nazywa się *stopniami swobody* i dla średniej zawsze jest ich $N - 1$. To będzie ogólnie problem w statystyce, że od czasu do czasu będziemy musieli dzielić przez stopnie swobody zamiast normalnie przez wielkość próby, żeby dostać bardziej wiarygodne liczby. Jeśli uczy się tego pierwszy raz, to można to $N - 1$ przyjąć na wiarę, bo sama wariancja jest wystarczająco skomplikowana. Nie trzeba wszystkiego w pełni zrozumieć od razu.

Także jeśli chcemy uzyskać średnią kwadratów odchyłeń, to bierzemy naszą całkowitą sumę kwadratów i dzielimy ją przez $N - 1$. Tak jak średnią ocen liczymy dzieląc sumę ocen przez ich liczbę. Możemy to zapisać matematycznie na kilka sposobów:

$$\sigma^2 = \frac{SS_T}{N - 1} = \frac{\sum_{i=1}^N S_i^2}{N - 1} = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}{N - 1}$$

Spokojnie. To są tylko wzory, nie trzeba się ich bać. Każdy z tych trzech wzorów znaczy to samo i opiera się na tym, co już wiemy z poprzednich części tekstu. Tak naprawdę to ciągle wzór na SS_T , tylko teraz podzielony na $N - 1$. Po pokonaniu pierwszego szoku można zacząć świętować! W ten sposób udało nam się wreszcie policzyć średnią kwadratów odchyłeń (ponownie – trzeba się zatrzymać, upewnić się, że się rozumie, ewentualnie trochę się cofnąć i dopiero można iść dalej).

Trzeba przyznać, że „średni kwadrat odchylenia” albo „średnia z odchyłeń podniesionych do potęgi drugiej” to nie są zbyt chwytliwe nazwy. Dlatego właśnie nazwano to **wariancją** i oznaczono przez σ^2 . To jest mała grecka litera sigma. A dlaczego σ^2 a nie po prostu σ ? Bo to średnia z kwadratów odchyłeń. Jeśli byśmy chcieli wycofać się teraz z tej gmatwującej wszystko decyzji o podnoszeniu czegokolwiek do kwadratu i uzyskać upragnione średnie odchylenie, to możemy teraz wyciągnąć pierwiastek ze wzoru na wariancję, jaki nam przed chwilą wyszedł i który na pierwszy rzut oka może przytłaczać.

$$\sigma = \sqrt{\frac{SS_T}{N - 1}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N S_i^2}{N - 1}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}{N - 1}}$$

Każdy z tych wzorów znaczy ostatecznie to samo, więc można używać któregośkolwiek. Ważne jest to, że wychodzi nam z tego średnie odchylenie, które nazywamy **odchyleniem standardowym** i które

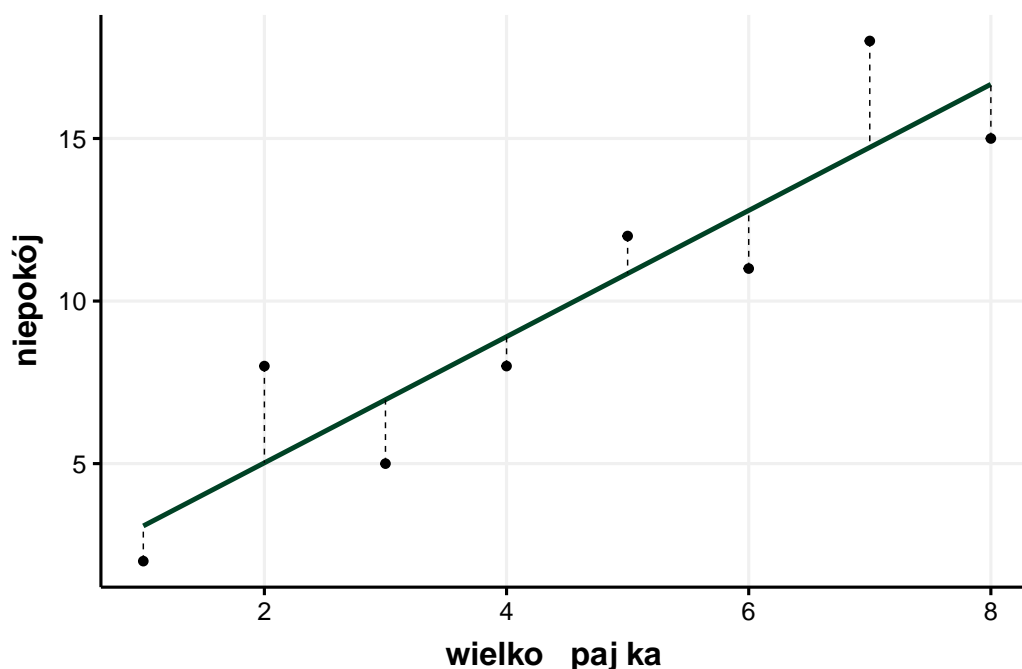
oznaczamy literą σ lub skrótem SD (*standard deviation*). Odchylenie standardowe, jak już wyżej wspomniałem, mówi nam, czy średnia dobrze reprezentuje dane. Jeśli jest wysokie, to znaczy, że dane są mocno rozproszone (odchylenia są ogólnie duże) i sama średnia jest mało wiarygodna. Jeśli SD jest niewielkie, to średniej zasadniczo można zaufać. To jakie SD jest duże, a jakie małe, zależy od tego, co mierzymy. Dla średniej pensji $SD = 10$ uznalibyśmy za raczej niewielkie, ale takie samo odchylenie standardowe dla średniej liczby nóg takie małe już się nie wydaje. Także może i mamy średnio po 3 nogi jak wychodzimy z psem na spacer, ale ta średnia ma całą nogę odchylenia standardowego!

Podsumowując ten fragment:

1. Zauważyliśmy, że każdy punkt ma swoje większe lub mniejsze odchylenie od średniej.
2. Próbowaliśmy sumować te odchylenia, ale przeszkadzały nam minusy, więc przed sumowaniem podnosiliśmy nasze odchylenia do kwadratu, uzyskując w ten sposób całkowitą sumę kwadratów (SS_T).
3. Wykorzystaliśmy całkowitą sumę kwadratów do policzenia **wariancji** (średniej z kwadratów odchyleń) w taki sposób, że podzieliliśmy SS_T przez $N - 1$ (stopnie swobody). Nie mogliśmy podzielić SS_T przez N , bo to zaniżyłoby prawdziwą wariancję w populacji.
4. Wyciągnęliśmy pierwiastek z wariancji, żeby wreszcie dostać średnie odchylenie, które nazywamy **odchyleniem standardowym**.

Średnia to nie wszystko

Wiemy już bardzo dokładnie czym jest wariancja i jaki ma związek ze średnią. Ale nie oszukujmy się, jesteśmy w stanie wymyślić lepsze modele niż średnia. Od samego początku korci nas, żeby na wykresie niepokojów od wielkości pajaka narysować piękną, skośną, rosnącą linię, która będzie zależała nie tylko od wartości niepokojów, ale również od wielkości pajaka. Przecież od razu widać, że pasowałaby do naszych danych znacznie bardziej.

Od razu lepiej. Od początku chcieliśmy móc powiedzieć, że im większy pajak, tym większy niepokój, a teraz mamy tego dowód. W końcu ta linia ewidentnie pasuje do danych lepiej – na pierwszy rzut oka widać, że odchylenia są mniejsze. No właśnie! Dzięki łamaniu sobie głowy nad odchyleniami od średniej zyskaliśmy sposób na stwierdzenie, czy jakiś model jest lepszy od średniej, czy nie – wystarczy sprawdzić, czy odchylenia zrobiły się istotnie mniejsze.

Spróbujmy więc zrobić dla tych nowych odchyleń to samo, co zrobiliśmy dla odchyleń od średniej. Ponieważ samo wyznaczanie wartości tych odchyleń wymaga bardziej złożonych obliczeń ze wzoru na prostą, po prostu je podam (bo policzył je za mnie program statystyczny). Powiem tylko, że procedura

jest identyczna, jak w przypadku liczenia SS_T , ale licząc odchylenia zamiast wartości średniej (która poprzednio była naszym modelem) odejmujemy wartość, którą przewiduje nasz nowy, lepszy model, a którą w tabeli oznaczyłem jako x_M . Podnosimy więc wartości odchylen (oznaczone w tabeli S_R) do kwadratu, sumujemy i wychodzi nam w zaokrągleniu $SS_R = 32,726$. SS_R oznacza *residual sum of squares* i w gruncie rzeczy mówi nam o tych odchyleniach, które ciągle są, które nie zniknęły, mimo że nowy model jest lepszy.

wielkość pająka	niepokój	x_M	S_R
1	2	3.08	-1,08
2	8	5.02	2,98
3	5	6.96	-1,96
4	8	8.90	-0,90
5	12	10.85	1,15
6	11	12.79	-1,79
7	18	14.73	3,27
8	15	16.67	-1,67

Możemy w pewnym sensie mówić o wariancji wokół średniej i wariancji wokół modelu⁴. Wariancja, niezależnie wokół czego, to suma kwadratów podzielona przez $N - 1$, więc naturalnie musielibyśmy teraz SS_T i SS_R podzielić na $N - 1$. Jednak to, co chcę pokazać dalej, będzie łatwiejsze do zrozumienia, jeśli będziemy się posługiwać surowymi sumami kwadratów. Możemy więc zignorować dzielenie przez $N - 1$. Jeśli ktoś mi nie ufa, to może robić to, co za moment zrobię, ale wcześniej podzielić nasze sumy kwadratów przez $N - 1$ i gwarantuję, że wyjdzie mu to samo⁵.

Możemy więc spojrzeć na to w ten sposób – na początku mieliśmy 190,875 jednostek wariancji, a teraz, po dopasowaniu nowego modelu, mamy ich tylko 32,726. Dla wygody zaokrąglimy te liczby do całości. Także cała różnica, $191 - 33 = 158$, gdzieś nam wyparowała. Ta wariancja była, a teraz nagle jej nie ma. O takiej wariancji możemy powiedzieć, że została *wyjaśniona* i możemy ją oznaczyć SS_M od *model sum of squares*. Czyli stworzyliśmy nowy model, który pozwala nam przewidywać niepokój z wielkości pająka i w ten sposób wyjaśniliśmy jakąś część wariancji. Jaką? Coż, wystarczy to przeliczyć na procenty. Cała wariancja⁶ wynosiła 191 jednostek, a wariancja wyjaśniona wyniosła 158 jednostek. Odsetek wariancji, który udało nam się wyjaśnić, oznaczamy R^2 i możemy go wyrazić w procentach⁷.

$$R^2 = \frac{158}{191} \times 100\% = 82,7\%$$

Możemy więc powiedzieć, że wielkość pająka (bo nowy model przewiduje niepokój na podstawie wielkości pająka) wyjaśnia 82,7% wariancji niepokoju. Ludzie ciągle różnią się niepokojem w reagowaniu na pająki, ale odchylenia od nowego modelu są znacznie mniejsze. Ogólny wzór na R^2 wygląda więc tak⁸:

$$R^2 = \frac{SS_M}{SS_T} = \frac{SS_T - SS_R}{SS_T}$$

Moglibyśmy się pytać, co odpowiada za pozostałe 17,3% wariancji. Mogą to być dodatkowe czynniki, takie jak doświadczenia z pajakami w dzieciństwie albo uszkodzenia mózgu. To wymaga dalszych badań.

Możemy wyobrazić sobie, że pojawia nam się nowa osoba badana, która pajaków nie boi się w ogóle, co pokazałem na wykresie. Jak to wpływa na nasz model?

⁴Ale musimy pamiętać, że słowo *wariancja* bez żadnego uszczegółowienia zawsze odnosi się do wariancji wokół średniej.

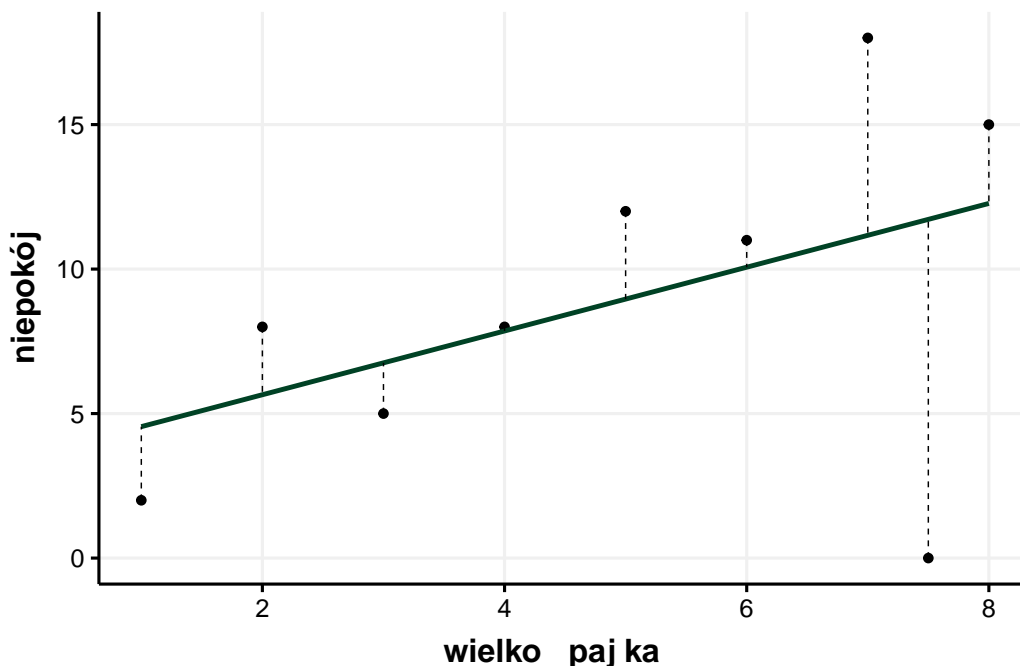
⁵Mogę udowodnić to ze wzoru, który wyprowadzam w dalszej części tekstu. Po kilku akapitach można tu wrócić i to przeanalizować.

$$R^2 = \frac{\frac{SS_M}{N-1}}{\frac{SS_T}{N-1}} = \frac{SS_M}{SS_T} \times \frac{N-1}{N-1} = \frac{SS_M}{SS_T}$$

⁶Powtórzę – cała wariancja to znaczy wariancja wokół średniej, bo średnia to najprostszy model, jaki da się dopasować do danych.

⁷Ale, oczywiście, nie musimy. Ja osobiście nie lubię notacji z procentami, wolę pisać ułamki dziesiętne i w razie czego czytać je jak procenty. Ale to kwestia gustu.

⁸Tak naprawdę SS_M da się policzyć bezpośrednio, bez liczenia SS_T i SS_R , co pokazuję w *postscriptum*.

Jak widzimy model się trochę pozmieniał. R^2 spadło dramatycznie, bo w tym drugim modelu wyniosło zaledwie 21,9%. Ale pojawienie się tego nowego, odważnego badanego nie zmieniło wyników pozostałych.

Tak samo jest z odziedziczalnością. Odziedziczalność mówi nam, jaką część różnic w populacji da się wyjaśnić czynnikami genetycznymi, ale nawet bardzo wysoka odziedziczalność nie mówi nam, jakie są biologiczne, genetyczne granice ludzkich możliwości rozwoju. Jeśli pojawi się zdeterminowana jednostka, to może ona wstrząsnąć naszym modelem albo, co ciekawsze, nie zrobić żadnej różnicy w modelu (jeśli próba byłaby odpowiednio duża)⁹. W takim wypadku model ciągle byłby bardzo adekwatny, wyjaśniałby bardzo dużo wariancji, a jednocześnie nie wykluczał istnienia jednostek, które całkowicie do niego nie przystają.

Dlatego właśnie odziedziczalność tej samej cechy może być różna w różnych populacjach albo zmieniać się w czasie – odziedziczalność, tak jak każdy model statystyczny, opisuje różnice tu i teraz, na poziomie populacji. Niestety (albo na szczęście) sama odziedziczalność nie może rozstrzygnąć, czy ja, konkretna jednostka, od urodzenia byłem skazany na bycie tak niskim. Może mi jednak powiedzieć, że czynniki genetyczne wyjaśniają 90% wariancji wzrostu w mojej populacji. Tylko teraz już wiem, co to znaczy.

Test F

Wiedzę o tym, czym jest SS_M i SS_R (tzn. cała wariancja wyjaśniona przez model i cała wariancja niewyjaśniona przez model) możemy wykorzystać, do zrozumienia potężnej, uniwersalnej statystyki diagnostycznej – F . Najpierw wyjaśnię, jak to się liczy, a potem jak się to interpretuje.

Statystyka F to stosunek (czyli wynik dzielenia) wariancji wyjaśnionej do wariancji niewyjaśnionej. Matematycznie możemy zapisać to tak:

$$F = \frac{MS_M}{MS_R}$$

Moment. Dopiero akapit wyżej pisałem, że wariancja wyjaśniona to SS_M , a niewyjaśniona to SS_R , a teraz nagle piszę MS_M i MS_R . Czy to podważa moją wiarygodność? Czy należy rzucić komputerem w proteście przeciw umowności matematyki? Nie. Bez przesady. M znaczy średnia.

Przypominam – SS_M i SS_R to **sumy** kwadratów, tak jakbyśmy tylko zsumowali swoje oceny bez liczenia średniej. Do policzenia F potrzebujemy nie *sum* kwadratów, a *średniego* kwadratu. Ponownie, średnią

⁹Gdy Bill Gates wchodzi do pubu, średnia pensja (i jej odchylenie standardowe!) osób w pubie nagle dramatycznie skacze, mimo że nikt ze zgromadzonych nie czuje się bogatszy. Niemniej sam jeden Bill Gates nie miałby tak wielkiego wpływu na średnią pensję wszystkich mieszkańców Polski. Tak samo jedna piątka nie zmienia za bardzo średniej z 20 ocen, ale może całkowicie zmienić średnią z 3 ocen. Modele oparte o dużą liczbę obserwacji są więc stabilniejsze.

ocen liczymy dzieląc sumę ocen przez ich liczbę. Mamy już policzone sumy kwadratów SS_M i SS_R , więc dzielimy je przez liczbę obserwacji. Uważnemu czytelnikowi zapaliła się właśnie w głowie lampka ostrzegawcza, bo pisałem przecież, że liczba przypadków jest zakłamaną i nie można jej ufać. Nie pożyczamy jej pieniędzy. Ufać można stopniom swobody i przez nie powinniśmy podzielić. Już raz to zrobiliśmy, podzieliśmy SS_T przez stopnie swobody i nazwaliśmy to wariancją. Teraz tę samą logikę chcemy zastosować do SS_R i SS_M .

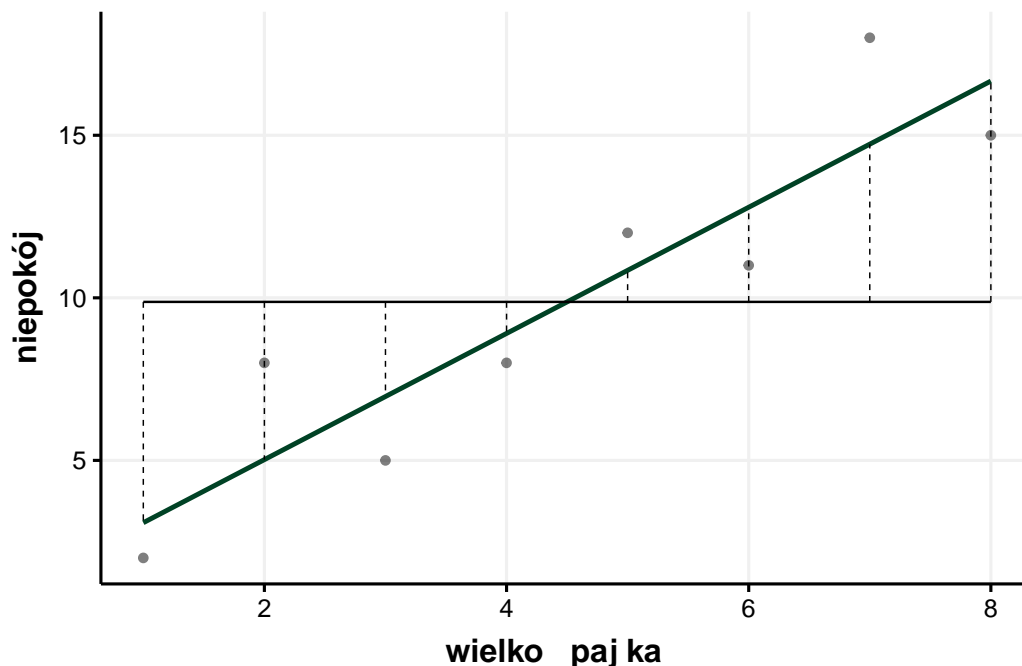
Tylko pojawia się trudne pytanie – ile stopni swobody mają nasze SS_M i SS_R ? Liczba stopni swobody dla SS_M to liczba zmiennych niezależnych (w przykładzie z pajakami to 1, bo lęk przewidujemy tylko na podstawie wielkości pajaka). Liczba stopni swobody dla SS_R to liczba obserwacji – liczba zmiennych niezależnych – 1 (w naszym przypadku $8 - 1 - 1 = 6$). I to trzeba po prostu wziąć na wiarę.

Także bierzemy nasze sumy kwadratów i robimy z nich średnie. $MS_M = \frac{158,15}{1} = 158,15$ oraz $MS_R = \frac{32,73}{6} = 5,45$. Mając średnie możemy policzyć wartość naszej statystyki $F = \frac{158,15}{5,45} \approx 29$. Czad. Tylko co z tego?

Ta liczba, 29, informuje nas, że ilość wariancji wyjaśnionej przez model jest *29 razy większa* niż ilość wariancji niewyjaśnionej. Czyli że model więcej wyjaśnia niż nie wyjaśnia, bo wyjaśnia średnio 158,15 jednostek wariancji, a nie wyjaśnia średnio 5,45 jednostek wariancji. Dobry model ma co najmniej $F > 1$, bo – jak się zastanowić – wtedy właśnie więcej wyjaśnia, bo nie wyjaśnia¹⁰. Licznik jest większy niż mianownik. $SS_M > SS_R$. Jakby wyszło nam, że $F = 0,25$, to znaczyłoby to, że model jest fatalny, bo ma więcej (4 razy więcej!) błędów niż racji. W skrócie mówiąc – im większe F , tym lepiej, a $F > 1$ to absolutne minimum.

Postscriptum

Można zauważyć ciekawą rzecz związaną z obliczaniem SS_M . Jak się okazuje, SS_M da się policzyć bez liczenia SS_T i SS_R . SS_M uzyskujemy, jeśli zignorujemy obserwacje i zsumujemy kwadraty różnic między średnią a nowym modelem. Zaznaczyłem te różnice na poniższym wykresie przerywanymi liniami.

Można to przetestować za pomocą danych z tabeli niżej. x_M to wartość przewidywana przez model, a S_M to różnica między modelem a średnim niepokojem. Podniesienie wartości S_M do kwadratu i zsumowanie ich daje w wyniku nasze SS_M .

¹⁰Tak naprawdę potrzeba nam sporo więcej niż 1, żeby uznać model na wiarygodny. Statystyka F musi *istotnie* odchyłać się od 1. Musimy mieć co najmniej 95% pewności, że F jest większe od 1. Ale prawdopodobieństwo trudno się liczy, zależy od liczby obserwacji i w ogóle bez sensu się tym zajmować, bo program statystyczny nam to pokaże.

wielkość pająka	niepokój	x_M	S_M
1	2	3,08	$3,08 - 9,875 = -6,80$
2	8	5,02	$5,02 - 9,875 = -4,86$
3	5	6,96	$6,96 - 9,875 = -2,92$
4	8	8,90	$8,90 - 9,875 = -0,97$
5	12	10,85	$10,85 - 9,875 = 0,97$
6	11	12,79	$12,79 - 9,875 = 2,91$
7	18	14,73	$14,73 - 9,875 = 4,86$
8	15	16,67	$16,67 - 9,875 = 6,80$

Bibliografia

- Field, A., Miles, J., & Field, Z. (2012). *Discovering statistics using R*. Los Angeles London New Delhi Singapore Washington, DC: Sage.
- Plomin, R., DeFries, J., McClearn, G., & McGuffin, P. (2001). *Genetyka zachowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- R Core Team. (2022). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Pobrano z <https://www.R-project.org/>
- Wickham, H. (2016). *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. Pobrano z <https://ggplot2.tidyverse.org>